

พัฒนาการของชาตกในปัญญาสชาตก

ความมุ่งหมายในการรจนานิพนธ์ ปัญญาสชาตก ก็เช่นเดียวกับอรรถกถาชาตก คือเพื่อที่จะสอนใจพุทธศาสนิกชนให้เลื่อมใสในพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ โคร่งเรื่องโดยส่วนรวมของชาตกใน ปัญญาสชาตก จึงเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่มุ่งมั่นในการบำเพ็ญบารมีอย่างแน่วแน่ และกวดคุณธรรมที่ล้ำเลิศของพระโพธิสัตว์นี้เองที่ทำให้สามารถผ่านอุปสรรค ไถ่บรรลุดังปณิธานที่ตั้งไว้ ดังเช่น สมุททไสสชาตก ไถ่นางวินทุมดีเป็นชายาค่วยความวิริยะ สิริวิบุลยคติกุมาร ใน สิริวิบุลยคติชาตก ผู้ซึ่งมีความกตัญญูเป็นเลิศ ยอมสละชีวิตแทนพระบิดา ทำให้รอดพ้นจากการถูกประหารชีวิต และได้รับราชสมบัติในที่สุด รัตนปโชตกุมาร ใน รัตนปโชตชาตก ผู้ซึ่งมีความกตัญญูเป็นเลิศ เชื้ออกหัวใจให้แก่พระอัยกีเพื่อแลกกับอิสรภาพของพระมารดา เป็นต้น โคร่งเรื่องและลักษณะของพระเอกในทำนองนี้ อาจถือได้ว่าเป็นโคร่งเรื่องและลักษณะแบบฉบับ ซึ่งจะได้พบเสมอในชาตกใน ปัญญาสชาตก แต่เมื่อพิจารณาชาตกบางเรื่องใน ปัญญาสชาตก จะเห็นได้ว่ามิได้มุ่งให้ความสำคัญของการบำเพ็ญบารมี หรือคุณสมบัตินิพละเสริญของพระโพธิสัตว์มากเกินไป กว่าความเก่งกล้าสามารถในการรบนพุงของพระเอก และโคร่งเรื่องก็มีความแตกต่างจากโคร่งเรื่องแบบฉบับ กล่าวคือ เป็นเรื่องราวของพระเอกซึ่งมีเหตุจำต้องออกจากเมืองตั้งแต่เยาว์วัย มีการผจญภัยในต่างแดนจนไถ่นางเป็นชายา ต่อมาเกิดการพลัดพรากจากกัน ระหว่างการติดตามนางนั้น พระเอกจะไถ่นางอื่นเป็นชายา และเมื่อพบกันแล้วจะชักชวนกลับสู่เมือง เหตุการณ์ทำนองเดียวกันนี้อาจเกิดขึ้นแก่โอรสของพระเอคนางเอกอีกเป็นคำรบสอง ชาตกที่มีโคร่งเรื่องทำนองนี้ ได้แก่

วรวงส์ชาตก ^{กษ:} วรวงส์และพระเชษฐาถูกขับจากเมืองเพราะการก่อกวนก่อกวนของพระมารดาเลี้ยง ต่อมาทั้งสองพลัดพรากกัน พระเชษฐาไปไถ่ราชสมบัติในนครแห่งหนึ่ง

ส่วนวรวงศ์ตักเป็นนักโทษของเศรษฐีใจพาลคนหนึ่ง และถูกส่งตัวให้เป็นเหยื่อของยักษ์ แต่
วรวงศ์ก็สามารถถ้ายักษ์ได้ จึงได้รักษาเศรษฐีและพระธิดาเป็นชายา ระหว่างที่ติดตามพระ-
เชษฐา^{พระ} วรวงศ์พักกับชายา แต่ต่อมาได้พบกันและชักชวนกันกลับไปยัง เมืองพระบิดา

นวนานชาตก นวนานถูกพระมารดาเลี้ยงให้หาสำน้ำไปฝังในทันทีที่ลูกกำเนิดมา
เพยกว่ามีความสงสารช่วยเหลือและเลี้ยงดูจนเติบโต^{พระ} ต่อมานวนานได้ราชสมบัติในนคร
แห่งหนึ่งซึ่งพระ เทวีหมายเป็นผู้ปกครองอยู่ แต่ถูกปิโรหิตยูริษยาลงไปฉกฉกเหว และต้อง
ตกเป็นนักโทษของพระยาकिनร ต่อมาได้รักษาของพระยาकिनร เป็นชายา ทั้งสองชวนกันเดิน
ทางกลับไปเมืองของพระ เทวีหมาย และยกทัพไปชนช้างกับพระเชษฐาต่างมารดา มีชัยชนะ
ได้ราชสมบัติ

สีหนาทชากก สีหนาทกุมาร เป็นผู้มืพลกำลังมาแต่เยาว์วัย เพราะมารดาได้ไปคี่มี
น้ำจากรอยเท้าช้าง จึงมีครรภ์ขึ้น เมื่อเติบโตใหญ่ขึ้นมา สีหนาทกุมารอำลามารดาไปผจญภัย
ได้บุรุษผู้กำลัง เป็นบริวาร และได้อาวุธวิเศษ คือไม้เท้าจากยักษ์ สีหนาทกุมารได้ใช้ไม้เท้า
วิเศษนี้ชุบชีวิตของมนุษย์ซึ่งต้องตกเป็นเหยื่อของนกยักษ์ และได้ปราบนกยักษ์ซึ่งจะมากินพระ-
ธิดาเป็นอาหาร ต่อมากี่ได้ราชสมบัติในเมืองของพระบิดานาง

สุวรรณสังขชากก^{พระ} สุวรรณสังข์ถูกขับออกจากเมืองพร้อมทั้ง^{พระ} --- ของพระมารดา
เพราะความริษยาของพระมารดาเลี้ยง ต่อมาได้ถือกำเนิดในรูปของหอยสังข์ ทั้งสองอยู่
ด้วยกันอย่างมีความสุขได้ไม่นานนัก ก็ต้องพลัดพรากจากกัน เพราะพระมารดาเลี้ยงเป็นเหตุ
การ^{พระ} สุวรรณสังข์มาอยู่กับนางยักษ์จนเติบโต เมื่อรู้ความจริงก็หลบหนีไปในรูปของเงาะป่าพร้อมกับ
ของวิเศษ ต่อมาได้พระธิดาของพระเจ้าพาราณสีเป็นชายา และได้รับราชสมบัติเพราะได้
ช่วยพระนครให้พ้นจากศัตรู ในที่สุดก็ได้พบกับพระบิดาพระมารดาและปราบปรามศัตรูผู้ร้าย
จนสำเร็จ

เทวันธชากก^{พระ} เทวันธและขนิษฐาหนีออกจากเมือง เมื่อทราบว่ายักษ์แปลงกายมา
เป็นพระบิดาและได้มาพำนักในปราสาทแห่งหนึ่ง ซึ่งพระโอรสของเจ้าผู้ครองนครหลบภัย

จากนอกหรืออยู่ในคลอง ขนิษฐาและพระโอรสยุคสมัยรักใคร่กัน ได้ร่วมมือกันกำจัด^{พ.๖} ทัพวันธ แต่พระองค์ก็รอดพ้นจากการปองร้าย เมื่อ^{พ.๖} ทัพวันธรวบรวมกำลังได้ จึงยกทัพไปล้อมเมือง พระบิดาจับยักษ์ฆ่าเสีย ^{พ.๖} ต่อมา^{พ.๖} ทัพวันธออกแสวงหาศัตรูครองจนได้พระธิดาของเจ้าผู้ครองแห่งหนึ่งเป็นชายา ทั้งสองชักชวนกันหนีจากเมือง ขณะ^{พ.๖} ที่นางพำนักอยู่นอกเมืองเพื่อรอให้^{พ.๖} ทัพวันธแต่งกระบวนแห่มารับ นางยักษ์ทำร้ายและโยนร่างนางทิ้งในน้ำ จากนั้นแปลงร่างเป็นนาง^{พ.๖} ทัพวันธหลงเชื่อรับนางยักษ์เข้าไปอภิเษก แต่ต่อมาทราบความจริง ออกติดตามจนได้พบกัน และเหตุการณ์ทำนองเดียวกันนี้ก็เกิดขึ้นแก่โอรสของพระเอกนางเอก

สุบินชาตก สุบินกุมารบุตรเศรษฐีเป็นผู้มีบุญมาตั้งแต่กำเนิด พระราชาบังเกิดความริษยาให้คุมตัวไว้ ต่อมาพระองค์บัญชาให้สุบินกุมารไปนำนางปทุมาวดีมาถวาย สุบินกุมารได้พระยาลิงเป็นพันธมิตรให้คำแนะนำจนได้นางเป็นชายา ทั้งสองชักชวนกันหนีจากเมือง แต่ต้องพลัดพรากกันเพราะอุบายของพระราชาที่คิดกำจัดสุบินกุมาร สุบินกุมารได้ของวิเศษหลายอย่างช่วยการฉวยโอกาสจากการที่เจ้าของเผลอ และได้ใช้ของวิเศษนั้นบังคับให้พระราชามอบนางคืน พร้อมทั้งยกราชสมบัติให้แก่ตน ต่อมาก็มีเรื่องราวของโอรส 2 องค์ ของพระเอกนางเอกในทำนองที่คล้ายคลึงกันนี้

สุวรรณวงศ์ชาตก ^{พ.๖} สุวรรณวงศ์ยกราชสมบัติให้แก่พระเจ้าอาผู้เป็นพาล ต่อมาพระองค์ได้นางเอกปฐวีซึ่งหลบหนีจากเมืองเพราะพระบิดาทำโทษเป็นชายา พระราชาคิดกำจัด^{พ.๖} สุวรรณวงศ์เพื่อจะได้นาง โดยบังคับให้^{พ.๖} สุวรรณวงศ์นำดอกไม้จากนาคพิภพมาถวายระหว่างทาง^{พ.๖} สุวรรณวงศ์ได้นาง 4 คน ซึ่งมีชาติกำเนิดต่าง ๆ คือ มนุษย์ นาค และเทพธิดาเป็นชายา ต่อมาได้เดินทางกลับเมืองควยวิมานทิพย์พร้อมกับชายา พระราชาบังเกิดความริษยาใน^{พ.๖} โชคของสุวรรณวงศ์ คิดจะกำจัด แต่ถูกแผนกีนลับ ^{พ.๖} สุวรรณวงศ์จึงได้ราชสมบัติและออกติดตามนางเอกปฐวีซึ่งหลบหนีจากเมืองเพราะกลัวภัยจากพระราชา จนได้พบกัน แต่ก็ต้องพลัดพรากกันอีก เพราะนางมีเสือนำแปลงร่างเป็นนางแทน ต่อมาก็รู้ความจริงและออกติดตามนางจนพบกัน ตอนท้ายมีเรื่องราวของโอรสของพระเอกนางเอกอีก

วรรณชชาคก ^{๗๖} วรร เนตรและ ^{๗๗} วรรณสองพี่น้องต้องพลัดพรากจากพระมารดาตั้งแต่แรก
กำเนิดเพราะความริษยาของพระมารดาเลี้ยง ^{๗๘} วรร เนตรได้รับความอุปถัมภ์จากพระญาติ
เติบใหญ่ ได้ออกไปแสวงหาครูรอมตามคำแนะนำของพระญาติ จากนั้นก็ชวนกันคิดตามพระ-
มารดาซึ่งถูกลอยแพไปอาศัยที่เกาะแห่งหนึ่งจนพบ และได้แบ่งอกรสร้างเมืองขึ้น ฝ่าย ^{๗๙} วรรณ
ซึ่งได้รับการเลี้ยงดูจากพระยายักษ์ ไคหนี่กลับไปหาพระญาติผู้ซึ่งได้ช่วยชีวิตของตนตั้งแต่แรก
เพื่อขอทราบประวัติของตน ขณะที่วรรณเที่ยวตามหาพระมารดาอยู่นั้น พระยานาครีบตัวไป
ยังนาคพิภพเพื่อให้ไคหนี่ติดตาม ^{๘๐} วรรณหนีออกจากนาคพิภพและมาได้ธิดาพระยายักษ์เป็นชายา
อีกองค์หนึ่งควยการอุสมของเทวดา พระยายักษ์ผู้เป็นบิดานางไม่พอใจ เกิดการสู้รบขึ้น
แต่พ่ายแพ้ ^{๘๑} วรรณจึงไคราชสมบัติ ต่อมาได้พบพระมารดาที่เมืองของเซษฐา และการพบปะ
ระหว่างวรรณและพระบิดาก็เกิดขึ้นเพราะช่างเผือกเป็นเหตุ ในที่สุดวรรณก็ไคราชสมบัติใน
เมืองของพระบิดา

จันทคารชชาคก ^{๘๒} สุริยคารและจันทคารสองพี่น้องถูกบิดามารดาขับจากเรือนเพราะ
ความอศอยาก ท้าวสักกะไคลงมาแนะนำยาวิเศษซึ่งสามารถชุบชีวิตคนตายให้ฟื้นขึ้นมาได้
สุริยคารได้ไชประโยชน์จากยานี้ ทำให้ได้พระธิดาของเจ้าเมืองแห่งหนึ่งเป็นชายา และเหตุ-
การณ์ในทำนองเดียวกันนี้ก็เกิดขึ้นแก่จันทคาร ซึ่งไคนางเทวธิดาสังกาเป็นชายาและไคราชสมบัติ
ในเมืองนั้น ต่อมาจันทคารและนางเกิดพลัดพรากจากกันเพราะเรืออัปปาง นางมาบวชเป็น
ชีอยู่ในเมืองแห่งหนึ่ง ซึ่งพระโอรสของเจ้าเมืองนั้นหลงรักนางถึงกับให้กำจัดชายา คือนาง
พรหมจารีโดยการลอยแพ ฝ่ายจันทคารได้ธิดาเศรษฐีทั้ง 3 คน ซึ่งตนได้ช่วยให้รอดพ้นจาก
อันตรายในระหว่างการเดินทางเป็นชายา ต่อมาจันทคารได้ช่วยนางพรหมจารีทำศึกกับสวามี
เคิมของนางจนมีชัยชนะ จันทคารได้พบกับนางเทวธิดาสังกาในเมืองนั้น และได้ไคนางพรหมจารี
นางอุตมธานีเป็นชายา จันทคารทำสงครามหลายครั้งจนมีชัยชนะมีเกษานภาพแผ่ไปทั่ว

ลักษณะของชชาคกเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างจากแบบฉบับที่
เคยมีกันมา 2 ประการ คือ

ลักษณะของซาคกเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ จะเห็นได้ความแตกต่างจากแบบฉบับที่เคยมีมาแล้ว 2 ประการ คือ

5.1 โครงเรื่อง

5.2 ลักษณะและพฤติกรรมของตัวละคร

ซึ่งอาจจะเทียบให้เห็นได้ดังนี้

5.1 โครงเรื่อง

โครงเรื่องแบบฉบับจะมีลักษณะเป็นโครงเรื่องเดี่ยว คือมุ่งแสดงพฤติกรรมที่เด่นเพียงประการเดียวของตัวเอก และเมื่อมีการบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ เนื้อเรื่องก็สิ้นสุดลง ส่วนโครงเรื่องของซาคกเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้มีลักษณะเป็นโครงเรื่องซับซ้อน คือมีพฤติกรรมที่เด่น ๆ ของตัวเอกหลายประการที่ต่อเนื่องกันไป ถึงแม้จะมีการบรรลุเป้าหมายที่วางไว้แล้ว เรื่องอาจจะไม่สิ้นสุด แต่กลับดำเนินต่อไปอีกอย่างยืดยาว

5.2 ลักษณะและพฤติกรรมของตัวละคร

ตัวละครที่จะนำมาศึกษาเกี่ยวกับลักษณะและพฤติกรรม ได้แก่ตัวละครดังต่อไปนี้

5.2.1 พระเอก

5.2.2 นางเอก

5.2.3 พระรอง

5.2.4 ผู้ช่วย

5.2.5 อมนุษย์

5.2.1 พระเอก

5.2.1.1 ชาติตระกูล พระเอกในโครงเรื่องแบบฉบับนั้น ส่วนใหญ่เป็นกษัตริย์หรือโอรสของกษัตริย์ ดังเช่น พระเจ้าสุภมิตต ใน สุภมิตตซาคก หรือ สมุททไสส

ซึ่งเป็นพระโอรสของพระเจ้าวินทิต ใน สมุทโฆษชวก เป็นต้น แต่พระเอกในชาดกที่มีโครงเรื่องซับซ้อนอาจถือกำเนิดในตระกูลธรรมดา ดังเช่น สุนิกุมาร ใน สุนิชาดก เป็นบุตรเศรษฐี จันทคาร์ใน จันทคาร์ชาดก เป็นบุตรของทุกคตะผู้ยากไร้ โดยเฉพาะกำเนิดที่ต่ำต้อยของจันทคาร์นี้ ได้รับการเน้นและอ้างถึงอยู่เสมอ และเหตุการณ์ข้างตอกรักก็มีความสัมพันธ์กับกำเนิดที่ต่ำต้อยของพระเอก ดังเช่น จันทคาร์ปฏิเสธที่จะอาบน้ำพิงเพราะมีข้อห้ามสำหรับผู้เป็นทุกคตะ

5.2.1.2 ความสามารถในการรบพุ่ง ความสามารถในการรบพุ่งของพระเอกในชาดกที่มีโครงเรื่องแบบฉบับนั้นมักจะไม่ได้รับการเน้นมากนัก เพราะคุณสมบัติเช่นนี้ไม่สอดคล้องกับลักษณะความเป็น "โพธิสัตว์" ของพระเอก จะมีบ้างก็เป็นแต่ส่วนน้อยซึ่งมักจะเป็นที่เข้าใจว่าเป็นเพราะบุญบารมีที่ได้เคยกระทำไว้ในอดีตชาติ ดังเช่น สุนุ ใน สุนุชาดก เป็นผู้เชี่ยวชาญในคันทรศิลป์อย่างหาผู้เสมอเหมือนมิได้ ในชาดกบางเรื่องพระเอกมีอาวุธวิเศษซึ่งก็ได้มาด้วยความชอบธรรม ดังเช่น สมุทโฆษ ใน สมุทโฆษชาดก ได้พระขรรค์วิเศษซึ่งวิทยากรเป็นผู้มอบให้ด้วยความสำนึกในบุญคุณ

ส่วนความสามารถของพระเอกในโครงเรื่องข้างอื่น จะไม่มีการเน้นว่าเป็นเพราะบุญบารมีที่เคยสะสมมาในอดีตชาติ หรือการฝึกฝนวิทยากร หากแต่เป็นเพราะความเป็นผู้มีบุญของพระเอกมาแต่กำเนิด ซึ่งมีเทพยดาคอยสนับสนุนและให้ความช่วยเหลือ โดยมอบอาหารวิเศษ หรือยาวิเศษ เพื่อเป็นกำลังสนับสนุนในภายหลัง ดังเช่น วรวงส์ ใน วรวงส์ชาดก ได้รับคำแนะนำจากเทพยดาให้กินเนื้อไก่วิเศษ ทำให้สามารถปราบยักษ์ร้ายได้ และจันทคาร์ใน จันทคาร์ชาดก ได้ยาวิเศษ ซึ่งสามารถรักษาคนตายให้ฟื้นชีวิตขึ้นมาได้จากการแนะนำของท้าวสักกะและพระวิมลธรรม

นอกจากนี้ความสามารถของพระเอกอาจจะเนื่องมาจากการที่มีของวิเศษ อาวุธวิเศษ หรือ พาหนะวิเศษไว้ในความครอบครอง ดังเช่น วรวงส์ ใน วรวงส์ชาดก มีแก้วมณีซึ่งสามารถบันดาลทุกอย่างให้ตามความประสงค์ สุวรรณสังข์ ใน สุวรรณสังข์ชาดก มีรองเท้าวิเศษซึ่งสามารถเหาะเหินเดินอากาศ และพระขรรค์คามแก้วเป็นอาวุธ

วรรณคดีใน วรรณชชาดก มีมาวิเศษซึ่งสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้เป็นพาหนะ และมีอาวุธวิเศษ คือ พระขรรค์และศร สุวรรณวงศ์ใน สุวรรณวงศ์ชชาดก มีพระขรรค์วิเศษซึ่งทำให้ผู้ถือเหาะเหินเดินอากาศได้ และเมื่อกวัดแกว่งพระขรรค์จะทำให้ศัตรูพ่ายแพ้ไป สุบินกุมารใน สุบินชชาดก มีของวิเศษ 5 ประการ คือ ไม้เท้าวิเศษซึ่งสามารถชี้ให้ตายและเป็นได้ แก้วมณีซึ่งสามารถเดินบนน้ำและเหาะเหินเดินอากาศได้ กลองวิเศษ ซึ่งเมื่อตีหน้าหนึ่งแล้วทำให้ศัตรูพ่ายแพ้ และเมื่อตีอีกหน้าหนึ่งจะโค่นทุกสิ่งปรารถนา คาบศัพย์ซึ่งใช้ไปปราบศัตรูทุกหนทุกแห่ง หม้อวิเศษ ซึ่งบันดาลให้มีอาหารทุกเมื่อ และจันทราษใน จันทราษชชาดก มียาวิเศษซึ่งสามารถชุบชีวิตคนตายได้ พระขรรค์แก้วซึ่งเมื่อซบลงในน้ำค็มจะทำให้หมึกกำลังเพิ่มขึ้น และสามารถตัดของแข็งได้ทุกอย่าง นอกจากนี้ก็มีรองเท้าวิเศษซึ่งสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้

5.2.1.3 การพลัดพรากจากเมือง ชชาดกที่มีโครงเรื่องแบบฉบับนั้นสาเหตุของการพลัดพรากจากเมืองของพระเอก มักเกิดจากศัตรูยกทัพมาล้อมเมือง ดังเช่น ใน สิริวิบุลยกิตติชชาดก หรือเกิดจากการแย่งชิงราชสมบัติในหมูญาติ ดังเช่น ใน สุกมิตตชชาดก หรือมีฉนั้นเป็นการแสวงหานาง ดังเช่น ใน สมุทโทสชชาดก แต่ในชชาดกที่มีโครงเรื่องซับซ้อน สาเหตุสำคัญจะเกิดจากความริษยาของมารดาเลี้ยงของพระเอก ซึ่งบางครั้งนอกจากจะกำจัดพระเอกแล้ว ยังมุ่งกำจัดมารดาของพระเอกอีกด้วย ดังเช่น ใน วรรณชชาดก วรรณชชาดก สุวรรณสังชชาดก และ วรรณชชาดก

5.2.1.4 การแสวงหาศิลปะศาสตร์ การแสวงหาศิลปะศาสตร์ของพระเอกในโครงเรื่องแบบฉบับนั้น จะไม่ปรากฏบ่อยนัก และถ้ามีก็จะเป็นการไปขอศึกษาเล่าเรียนจากสำนักอาจารย์ ณ เมืองตักสิลา โดยปวารณาตัวเป็นศิษย์รับใช้ตามธรรมเนียมที่เคยกระทำมา ดังเช่น สรพสิทธิ ใน สรพสิทธิชชาดก ได้ไปเล่าเรียนวิชาอภินิหารจากสำนักของทีศปาโมกษ์ ณ เมืองตักสิลา แต่ในโครงเรื่องซับซ้อน สืบเนื่องมาจากการที่พระเอกต้องพลัดพรากจากเมือง จึงจำต้องชวนชวายเป็นเพื่อนวิชาเพื่อไปประโยชน์ในภายหน้า ผู้สอนมักจะเป็นพระฤๅษีผู้เชี่ยวชาญ และเมื่อสำเร็จสิ้นการศึกษาแล้ว ก็จะมีการมอบของวิเศษหรือพาหนะวิเศษให้แก่พระเอก ดังเช่นใน วรรณชชาดก และ เทวันชชาดก หรือในบางครั้งพระฤๅษีจะยกศิษยาภิเษกให้เป็นผู้ครองของพระเอกก็ได้ ดังเช่นใน วรรณชชาดก

5.2.1.5 การไถ่ราชสมบัติ การไถ่ราชสมบัติแต่เดิมนั้นจะเป็นการสืบทอดจากพระบิดา ดังเช่น สมุทโทโสสีโน สมุทโทโสชชาก หรือได้รับราชสมบัติจากการเสียดบขย-ราชรถ ดังเช่น พระเจ้าสุภมิตตโน สุภมิตตชชาก แต่ในโครงเรื่องฉบับชอน การไถ่ราชสมบัติของพระเอกอาศัยพฤติกรรมต่าง ๆ ดังนี้ คือ กลับไปชิงราชสมบัติที่ตนมีสิทธิคืน ซึ่งจะได้ใน นวนวนชชาก และ เทวันธชชาก ช่วยปราบปรามศัตรูของพระนครใน วรวงสชชาก สุวรรณสังขชชาก และ สีหนาทชชาก ช่วยชีวิตพระธิดาของเจ้าผู้ครองนครใน จันทคาสชชาก ญลสัมภร์รักใคร่กับพระธิดาจนเกิดสงครามกับพระบิดาของนาง และพระบิดาของนางสิ้นชีพใน วรนุชชชาก และการเสียดบขยราชรถใน นวนวนชชาก

5.2.1.6 การมีชายามาก ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏแต่เฉพาะชชากที่มีโครงเรื่องฉบับชอนเท่านั้น และจะเห็นได้ว่าใกล้เคียงกับความเป็นมนุษย์ธรรมดาที่ยังพัวพันอยู่กับกามตัณหา ดังเช่น สุวรรณวงศ์ ใน สุวรรณวงศ์ชชาก มีชายา 5 องค์ คือ นางเอกบุรณี นางสุวรรณมัญจา นางสุวรรณเกรี นางสุวรรณนาคี และนางรัตนวิมานเทวี จันทคาสใน จันทคาสชชาก มีชายา 6 องค์ คือ นางเทวีลังกา นางพรหมจารี นางอุตตมธานี นางทิพย์โสศ นางประทุมบุบผา และนางสุคนธเกสีย อนึ่ง การไถ่นางเป็นชายานั้นส่วนใหญ่ยังเป็นแบบคนธรรพ์วิเวท แต่ในชชากบางเรื่อง ดังเช่น เทวันธชชาก พระเอกชักชวนนางเอกให้หลบหนีไปกับคนทั้ง ๆ ที่รู้ว่า พฤติกรรมเช่นนี้ไม่เหมาะสม และเป็นທີ່ฉินินทาถึงความที่พรณณาไว้ว่า

เพราะฉะนั้นพระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า พระน้องจงพักอยู่ที่นี้ พี่จักเข้าไปในเมืองก่อน ถ้าพระน้องจักไปผู้เดียวไซ้ ประชาชนเขาจักนินทาวานองตามผู้ชยามา เพราะฉะนั้นคั้นนี้พี่จักไปยังนคร ตอนเช้าพี่จักกลับมารับไป¹

อนึ่ง การที่พระเอกถือสิทธิไถ่นางเป็นชายา ทั้งที่ตนมีหน้าที่นำนางไปถวายพระราชา ก็ปรากฏอยู่ใน สุบินชชาก

¹ ปัญญาสชชาก (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2499) เล่ม 1 "เทวันธชชาก" หน้า 493.

5.2.17 การลงโทษตัวละครฝ่ายอธรรม การลงโทษตัวละครฝ่ายอธรรมในโครงเรื่องแบบฉบับนั้นไม่ปรากฏบ่อยนัก เพราะหลังจากการที่ตัวละครฝ่ายอธรรมได้รับฟังโอวาทของพระเอก ก็จะกลับใจหันมาประพฤติแต่ความดีงามสืบไป ดังเช่น ฉันทารักษ์ ใน สุธนชาดก หรือถ้าจะมีการลงโทษก็จะเป็นหน้าที่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังเช่นใน สิริวิปุลยกตติชาดก พระราชาผู้เป็นพาลถูกแผ่นดินสูบเพราะมีจิตประทุษร้ายมุ่งล้างผลาญพระเอก การที่พระเอกไม่มีความเกี่ยวข้องกับการลงโทษนี้ อธิบายได้ว่าเป็นเพราะพระเอกเป็นผู้มีคุณธรรมล้ำเลิศ มีความเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์โดยไม่เลือกหน้า แม้แต่ศัตรูก็ตาม

แต่ในโครงเรื่องซับซ้อน พฤติกรรมที่สำคัญของพระเอกมักจะเกี่ยวข้องกับการก่อกองกรรม การประหารชีวิตและการลงโทษที่รุนแรงจะปรากฏอยู่เสมอ ดังเช่น วรวงศ์ ใน วรวงศ์ชาดก พันไวทักขุมาร เษมาต่างพระมารดาจนสิ้นชีวิตในการทำสงคราม ชนชาง วนาน ใน วนานชาดก พันพระยากัณฑ์ หลวราชนสิ้นชีวิตในการทำสงคราม ชนชาง วรนุช ใน วรนุชชาดก แดงศรี ไปฝากพระยายักษ์ผู้เป็นพระบิดาของชายา เป็นต้น นอกจากนี้พระเอกอาจมีกลวิธีในการกลั่นแกล้งศัตรูอีกด้วย ดังเช่น สุวรรณสังข์ ใน สุวรรณสังข์ชาดก ขอเชือกโบหู นิ้วมือ และ ปลายจุมุก ของ หกเขย เพื่อแลกเปลี่ยนกับ เนื้อ หมู และ ปลา ที่ หกเขย มาวิงวอนขอ

การลงโทษศัตรูนี้ก็มีไคละเว่น ถึงแม้ว่าจะเป็นเพศหญิงก็ตาม ดังเช่น นางผีเสื้อน้ำ ที่ทำร้ายนางเอกปรีดี และแปลงร่างเป็นนางแทนใน สุวรรณวงศ์ชาดก ถูก สุวรรณวงศ์ ประหารชีวิตเพราะแค้นเคืองที่นางผีเสื้อน้ำทำร้ายนางเอกปรีดี และนางยักษ์ใน เทวันธชาดก ถูก เทวันธ ให้นำตัวไปประหารชีวิตเพราะมีพฤติกรรมในทำนองเดียวกับนางผีเสื้อน้ำใน สุวรรณวงศ์ชาดก

หมายเหตุ นอกจากการที่พระเอกได้ให้ลงโทษตัวละครฝ่ายอธรรมแล้ว ในบางเรื่องก็จะมี การแก้แค้นพระบิดาอีกด้วย ทั้งนี้เป็นเพราะความขุ่นเคืองและน้อยใจที่พระบิดาทำใหตนและพระมารดาต้องได้รับความทุกข์ยากมาช้านาน ดังเช่น

รวรวงส์ใน รวรวงส์ชาตก สอดคล้องกับพระเชษฐาเอกของพระบิดา คือ พระเจ้า
วงศ์ราชให้เที่ยวท่องอยู่หลายครั้งจนเหนื่อยล้ายิ่งนัก¹ และพฤติกรรม
ในทำนองนี้ปรากฏใน นวนวนชาตก เช่นกัน²

ลักษณะและพฤติกรรมของพระเอกในโครงเรื่องชั้นตอนเท่าที่ได้วิเคราะห์มานี้
จะเห็นว่ามีความใกล้เคียงกับลักษณะของมนุษย์ธรรมคาสามากกว่าพระเอกในโครงเรื่อง
แบบฉบับกล่าวคือ เป็นนักรบผู้เก่งกล้าสามารถ เข้มแข็ง เค็ดชาดและพิวพันอยู่กับกามตัณหา
ในขณะที่พระเอกในโครงเรื่องแบบฉบับมีแต่ความเมตตากรุณาต่อสรรพสัตว์โดยไม่เลือกหน้า

การศึกษาพิจารณาบทบาทและพฤติกรรมของตัวละครอื่น ๆ ซึ่งได้แก่
นางเอก พระรอง ผู้ช่วย และอมนุษย์ นั้น กระทำได้ไม่กว้างขวางและลึกซึ้ง เพราะ
เป็นตัวละครที่ไม่มีบทบาทสำคัญและเด่นเท่ากับพระเอก พฤติกรรมในเรื่องจึงไม่ได้รับการ
เน้นเท่าใดนัก รายละเอียดดังนี้

5.2.2 นางเอก

นางเอกในโครงเรื่องแบบฉบับมักจะมีเพียงคนเดียวเท่านั้น และถูกกำหนด
ให้อยู่ในฐานะผู้ตามหรือผู้สนับสนุนบทบาทของพระเอก นางเอกในประเภทนี้จะมีรูปโฉมคง
งามจนเป็นที่เลื่องลือ มีคุณงามความดี และซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามี การที่นางเอกมีโอกาส

¹ มีความพรรณนาไว้ว่า "พระเจ้าวงศ์ราชก็เสด็จไปยังค่ายเบื้องหลังนครอีก
(แต่ไป ๆ มา ๆ อยู่อย่างนั้น) ได้ความเห็นคเหน้อยล้ามากพระกายจนพระเสโทไหล ถูก
ความโศกเข้าบีบคั้นก็ทรงพระกรรแสงให้ว่า ถ้าบุตรทั้งสองของเรายังมีอยู่ ใครจะมาดูหมิ่น
เราได้ นี่บุตรทั้งสองของเราไม่มีแล้ว กษัตริย์อื่นจึงดูหมิ่นเราได้เหลือเกิน" (ปัญญาสาตก,
เล่ม 1 "รวรวงส์ชาตก", หน้า 929).

² ปัญญาสาตก เล่ม 2 "นวนวนชาตก", หน้า 79.

ดำเนินพฤติกรรมของตนตามคำพังไถ่นั้น ก็จะเกิดขึ้นในยามที่พลัดพรากจากพระเอกเท่านั้น
 ดังเช่น นางวินทุมคี่ใน สมุทโฆษชาดก และนางจิรปภาใน สุธนชาดก ในตอนที่ทำอุบายหา
 วิธีที่จะพบกับสามีโดยให้วาทภาพจิตรกรรมผาผนังไว้ที่โรงงาน

แต่ในโครงเรื่องที่ซับซ้อน นางเอกจะมีจำนวนมากกว่าหนึ่งเสมอ ดังเช่น
 ใน วรรณสาชก และ วรรณชชาดก มีนางเอก 2 คน สุวรรณวงศชาดก มีนางเอกถึง 4 คน
 และ จันทคารชาดก มีนางเอกถึง 6 คน การที่จำนวนนางเอกเพิ่มจากเดิมนั้น มีส่วนที่ทำให้
 โครงเรื่องทวีความซับซ้อน หนึ่ง ลักษณะและพฤติกรรมของนางเอก สังเกตได้ว่ามิได้ดำเนิน
 ไปตามแบบฉบับเหมือนดังที่ได้เคยปรากฏมา หากแต่มีการพัฒนาให้หลากหลายจากเดิม
 พิจารณาได้ดังนี้

5.2.2.1 กำเนิด นางเอกในโครงเรื่องแบบฉบับโดยทั่วไปมักจะเป็น
 ธิดากษัตริย์ ดังเช่น นางวินทุมคี่ใน สมุทโฆษชาดก และนางจิรปภาใน สุธนชาดก แต่ใน
 โครงเรื่องซับซ้อน นางเอกอาจมีกำเนิดที่ต่างจากสามัญชนได้ ดังเช่น นางปาลิตาใน
สุบินชาดก ถือกำเนิดจากการที่นางกิริกีนน้ำสุกะอันไหลออกกับน้ำมูตรของพระฤๅษี นาง
 สุวรรณเกตตาใน สุวรรณวงศชาดก เกิดในคอกเกตุ ซึ่งต่อมาพระฤๅษีเก็บมาเลี้ยงไว้เป็น
 ธิดาบุญธรรม

หนึ่ง นางเอกไม่จำเป็นต้องเป็นนางกษัตริย์ หรือธิดาท้าวพระยา
 มหากษัตริย์ในเมืองมนุษย์เสมอไป แต่อาจจะเป็นธิดาเศรษฐี เช่น นางคารวีนใน วรรณสาชก
 ธิดาของพระยาทินร คือ นางสุวรรณคีรีใน นวนวนชาดก ธิดาพระยายักษ์ คือ นางสุวรรณ
 คันธาใน วรรณชชาดก ก็ได้

5.2.2.2 ความเก่งกล้าสามารถ ความเก่งกล้าสามารถโดยเฉพาะในด้าน
 สงครามนั้น แต่เดิมเป็นคุณสมบัติที่จำกัดเฉพาะพระเอกเท่านั้น แต่ในโครงเรื่องที่ซับซ้อน
 ลักษณะและบทบาทของนางเอกจะเปลี่ยนไป กลายเป็นผู้เก่งกล้าสามารถในการรบพุ่ง สามารถ
 เหวะเหินเดินอากาศได้ และมีอาวุธวิเศษไว้ป้องกันตัวและปราบปรามผู้ที่คิดร้าย ดังเช่น
 นางพราหมจารี ใน จันทคารชาดก ได้ศึกษาวิชาเพลงอาวุธจากครูสตรีจนเชี่ยวชาญสามารถ

ป้องกันพระนครให้พ้นจากข้าศึกได้ นอกจากนี้นางนำทัพไปโจมตีเมืองของข้าศึกเป็นการ
แค้น ความสามารถของนางนั้นได้รับการพรรณนาไว้อย่างพิสดาร ดังเช่น

พระนางก็ร้ายมนต์ประหารคนถือไม้เท้าควยสายฟ้า พระยานาคก็กลับเป็น
เชือกอย่างเค็ม พระเจ้ากาวิหนะจึงทำเป็นถ่านเพลิงก้อนใหญ่ลูกโขนไปใน
อากาศให้ตกลงภายในเมือง พระนางเห็นดังนั้นจึงทรงร้ายเวทมนต์ นิรมิต
เป็นท่อน้ำไปดับไฟ พระเจ้ากาวิหนะจึงนิรมิตเป็นธารน้ำไปเกิดเป็นฝน พระนาง
ก็ร้ายมนต์เกิดเป็นพายุหอบเอาฝนไปทิ้งไหมหาสมุทร พระเจ้ากาวิหนะจึงทรง
ร้ายมนต์เกิดเป็นมหาเมฆมีค้อนไปหมก พระนางทรงร้ายมนต์กำจัดมีด สว่าง
ไปทั่วทุกทิศ¹

ลักษณะของนางเอกประเภทนี้ จะเป็นตัวละครที่มีความกล้าหาญเด็ดเดี่ยว กล้า
ตัดสินใจด้วยตนเอง ดังเช่น นางเอกปुरुณีใน สุวรรณวงศ์ชาตก ตัดสินใจหลบหนีจากเมือง
ตามลำพัง เพราะน้อยใจที่ถูกพระบิดาบริภาษ นางมาขออาศัยอยู่กับพระฤๅษี ไก่มนต์จินตคามณี
กับพระขรรค์วิเศษไว้คุ้มครองตน หลังจากที่นางได้เป็นชายาของสุวรรณวงศ์ และทราบว่า
พระบิดาของสุวรรณวงศ์ประสงค์จะไถ่ นางเป็นชายา นางตัดสินใจหลบหนีจากเมืองทั้งที่
ครรภ์แก่

หมายเหตุ ทรรศนคติที่ว่านางเอกไม่จำเป็นต้องเป็นหญิงบริสุทธิ์ นั้นว่าแปลกและจะไม่ปรากฏ
บ่อยนัก นางเอกที่มีลักษณะเช่นนี้ ได้แก่ นางพรหมจารีใน จินตคาชชาตก ที่เคย
เป็นมเหสีของพระเจ้าสุทนต์จักรมาก่อนที่จะได้มาพบกับพระเอก คือ จินตคาช

¹ ปัญญาชาตก (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2499) เล่ม 2 จินตคาชชาตก",
หน้า 883.

5.2.3 พระรอง

บทบาทของพระรองในโครงเรื่องแบบฉบับ สังเกตว่าไม่ค่อยปรากฏ เพราะการดำเนินเนื้อเรื่องมุ่งให้ความสำคัญเฉพาะพระเอกเท่านั้น แต่ในสมัยหลังได้มีการเพิ่มเติมบทบาทของพระรอง ซึ่งมักจะมีฐานะเป็นพี่ชายของพระเอก และได้ประสบเคราะห์กรรมเช่นเดียวกับพระเอกนับแต่เริ่มแรก คือ ถูกขับจากเมืองหรือมีเหตุที่ทำให้ต้องพลัดพรากจากเมือง ต่อมาก็ต้องแยกจากกัน ซึ่งเปิดโอกาสให้พระรองมีโอกาสดำเนินพฤติกรรมของตนได้บ้าง แต่ก็เพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น เพราะบทบาทสำคัญจะกลับไปเน้นที่พระเอกตามเดิม และในที่สุดพระเอกจะเป็นฝ่ายติดตามพระรองจนได้พบกัน การเพิ่มเติมบทบาทของพระรองนี้มีส่วนทำให้โครงเรื่องทวีความซับซ้อนยิ่งขึ้น ตัวอย่างพระรองได้แก่ วงศ์-สุริยามาศ ใน วรรณชชาก วรรณทรใน วรรณชชาก และสุริยคาชใน จินตชาชชาก

5.2.4 ผู้ช่วยพระเอก

บทบาทของตัวละครฝ่ายสนับสนุนพระเอก ซึ่งนอกจากพระรองแล้ว ก็คือ ผู้ช่วยพระเอก ซึ่งมักจะเป็นสัตว์ อันที่จริงแล้วความคิดในเรื่องนี้มีปรากฏในโครงเรื่องแบบฉบับเช่นกัน ดังเช่น ผู้ช่วยของสุนัขใน สุนัขชชาก คือ ม้ามณีภักขิ ซึ่งสามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ และมีความสามารถในการรบพุ่งเป็นกำลังสำคัญของพระเอก แต่ในโครงเรื่องที่ซับซ้อน กำเนิดและพฤติกรรมของผู้ช่วยจะได้รับการพัฒนาให้หลากหลายออกไป กล่าวคือ ไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นแต่มาเท่านั้น อาจจะเป็นลิง หมี ก็ได้ ดังเช่น ผู้ช่วยของเทวันทรใน เทวันชชาก คือ ลิง และ หมี ใน สุมินชชาก คือ ลิงเผือก

พฤติกรรมของผู้ช่วยเหล่านี้ นอกจากจะเป็นผู้สนับสนุนพระเอกในคานกำลังแล้ว ยังจะให้คำแนะนำ หรือ แก้ไขปัญหาให้อีกด้วย และบางครั้งก็จะชี้ช่องทางเกี่ยวกับของวิเศษให้ ดังเช่น ลิงเผือก ใน สุมินชชาก

ผู้ช่วยพระเอกที่เป็นมนุษย์นั้นจะปรากฏในโครงเรื่องซับซ้อนบ้าง แต่ไม่บ่อยนัก และจะมีความสำคัญน้อยกว่าผู้ช่วยที่เป็นสัตว์ เพราะเป็นเพียงผู้ร่วมเดินทางซึ่งมีฐานะและความสามารถน้อยกว่าพระเอก ต้องอยู่ในความคุ้มครองของพระเอก ดังเช่น พลังกุมาร และเตชกุมารใน สีหนาทชาดก

5.2.5 อมมนุษย์

อมมนุษย์ในชั้นเดิมเป็นตัวละครที่คอยสนับสนุนหรือขัดขวางพฤติกรรมของพระเอก แต่ในโครงเรื่องที่ซับซ้อนจะมีการพัฒนาให้ต่างจากเดิม กล่าวคือ อมมนุษย์ที่คอยขัดขวางพฤติกรรมของพระเอก เช่น ยักษ์ ยักษ์มณี หรือ ผีเสื้อน้ำ จะเข้ามามีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพระเอกโดยวิธีแปลงกายเป็นบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพระเอก ดังจะเห็นได้จาก นันทยักษ์ใน เทวธชาดก แปลงกายเป็นพระเจ้ากาสิกราชพระบิดาของพระเอก และลอบกินมนุษย์ในเมืองจนกระทั่งหลายปีผ่านไป ความลับจึงได้เปิดเผยขึ้น นอกจากนี้ ยังปรากฏว่าหลังจากที่พระเอกได้นางสุวรรณเกศราเป็นชายาแล้ว และเตรียมการที่จะรับนางมาอภิเษกในเมืองนางยักษ์คนหนึ่งทำร้ายนางจนสลบและโยนร่างนางทิ้งน้ำ จากนั้นได้แปลงกายเป็นนางจนได้รับการอภิเษกเป็นมเหสี นางผีเสื้อน้ำใน สุวรรณวงศ์ชาดก ได้ฉลักนางเอก คือ นางเอกปฐพีตักน้ำ และแปลงร่างเป็นนางแทน ซึ่งต่อมาก็ได้รับการอภิเษกให้เป็นมเหสี แต่ในที่สุดอมมนุษย์เหล่านี้ถูกลงโทษอย่างรุนแรงตามคำบัญชาของพระเอก ซึ่งพฤติกรรมเช่นนี้จะแตกต่างจากพฤติกรรมของพระเอกตามแบบฉบับ ซึ่งจะให้อภัยโทษแก่ทุกคนแม้แต่ศัตรู

โครงเรื่อง ลักษณะและพฤติกรรมของตัวละครเท่าที่ปรากฏในชาดก 9 เรื่อง คือ สุวรรณวงศ์ชาดก วนาวนชาดก สีหนาทชาดก สุวรรณสังขชาดก เทวธชาดก สุบินชาดก

สุวรรณวงศ์ชาคก วรรณชชาคก และ จันทคาชชาคก จะเห็นได้ว่ามีการพัฒนาให้สลับซับซ้อนกว่าโครงเรื่อง ลักษณะและพฤติกรรมของตัวละครที่ปรากฏในชาคกตามแบบฉบับ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะผู้แต่งประสงค์จะให้เกิดความหลากหลายก็เป็นได้ อนึ่ง ผู้วิจัยเข้าใจว่าชาคกที่มีโครงเรื่องดังกล่าวนี้จะเป็นชาคกที่แต่งเพิ่มขึ้นในสมัยหลังซึ่งคงจะอยู่ในสมัยอยุธยา

โครงเรื่องซับซ้อนของชาคก รวมทั้งลักษณะและพฤติกรรมของตัวละครซึ่งได้รับการพัฒนาให้ต่างจากเดิม นั้น เข้าใจว่าคงเป็นที่นิยมมาก ดังจะเห็นได้ว่าวรรณกรรมประเภทนิทานคำกลอน โดยเฉพาะนิทานคำกลอนเรื่องต่าง ๆ ของสุนทรภู่ เช่น โคบุตร ลักษณวงศ์ สิงห์ไตรภพ¹ และวรรณกรรมประเภทละคร (นอก) ดังเช่น การะเกด พิกลทอง พิมพ์สุวรรณ พิณสุริยวงศ์ โลสวัสดิ์² เป็นต้น ก็มีโครงเรื่อง ลักษณะและพฤติกรรมของตัวละครเป็นไปในทำนองเดียวกัน เรื่องในลักษณะดังกล่าวนี้ต่อมาเป็นที่รู้จักกันในชื่อว่า "เรื่องประโลมโลก" หรือ "เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ" เสฐียรโกเศศได้เคยอธิบายถึงเรื่องประโลมโลกไว้ตอนหนึ่งว่า

ข้าพเจ้ารับจ้างอ่านหนังสือเรื่องประโลมโลก ซึ่งมีเรื่องเทวดายักษ์ มาร เรื่องเวทมนตร์คาถา เรื่องสำแดงอิทธิฤทธิ์แผลงศรจำแลงแปลงตัว เหาะเหินเหินอากาศ ทำเสน่ห์ยาแฝด และอะไรอื่น ๆ อีกมากมาย จนข้าพเจ้ารู้จักเรื่องหนังสือเหล่านั้นได้เป็นส่วนมาก เช่นเรื่อง ลักษณวงศ์ โคบุตร สามฤดู โกมินทร โม่งป่า กายเพชร³

¹ พ.ณ. ประมวณุมารค [ม.จ. จันทรจิรายุวัฒน์ รัชนี้] (ผู้รวบรวม), นิทานคำกลอนสุนทรภู่ (พระนคร : แพร่พิทยา, 2515) 2 เล่ม.

² เสาวลักษณ์ อนันตศานต์ "บทละครนอกสมัยกรุงศรีอยุธยา" วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พ.ศ. 2515.

³ เสฐียรโกเศศ [พระยาอนุমানราชชน], พื้นความหลัง (พระนคร : ศึกษิตสยาม, 2513), หน้า 354-5.

ส่วน "เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ" นั้น มีคำอธิบายของพระวรวุฑฒิปิสิฐว่า

มีนักกลอนแต่งหนังสือชนิดคำกลอนอย่างสุนทรภู่มากอย่างคานยาคัน โดยมาก
ผูกเรื่องขึ้นเอง เช่น เรื่องมณีสุริวงษ์ สุริวงษ์พรหมเมศ วงศ์สุวรรณค์ จันท-
วาท จักรแก้ว พระสมุทฺธ สามฤๅญ ทิพยสังวาลย์ เป็นต้น โครงเรื่อง
เหมือนกันหมด คือพระเอกเป็นโอรสภักษัตริย์ออกจากบ้านเมืองไปเรียนศิลปศาสตร์
กับฤๅษีในป่า ครั้นเรียนจบแล้วลาอาจารย์กลับบ้านกลับเมืองไปพบเมืองยักษ์ที่มี
มีลูกสาวสวย แล้วลักพาลูกสาวยักษ์ไป ยักษ์พอตายกัณฑ์ตามจับ พระเอกก็ฆ่า
พ่อตาย อยู่นครเมืองยักษ์ได้พอสมควรแก่เวลาแล้วพามเหสีกลับเมืองตนไป
นอนอยู่กลางป่า มียักษ์หรือคนธรรพ์มาลักเอาชายาที่กำลังหลับอยู่ไป พระเอก
ตื่นขึ้นตามหาแล้วไปพบอะไรทำอะไร กว่าจะพบชายาก็ไปไต่ลูกสาวเจ้าเมือง
อื่น ๆ อีกหลายคน เรื่องเป็นเช่นนี้คล้ายกันหมด ชื่อเรื่องก็เอาอย่างกัน มีทั้ง
จักรและวงศ์ จึงเรียกหนังสือพวกนี้ว่าจักร ๆ วงศ์ ๆ¹

ลักษณะของเรื่องประโลมโลก หรือ เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ดังที่ไต่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า
คล้ายคลึงกับโครงเรื่องของชาตกที่ได้รับการพัฒนา อนึ่ง การที่เรื่องประโลมโลกหรือ
เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ เกิดขึ้นหลังจากความนิยมในเรื่องปัญาสชากกได้แพร่กระจายไปทั่ว
จึงชวนให้เข้าใจว่าโครงเรื่องของชาตกประเภทนี้เป็นต้นเค้าของเรื่องประโลมโลก หรือ
เรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ ในกาลต่อมา

¹ พระวรวุฑฒิปิสิฐ, วรรณคดีไทย (พระนคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2502), หน้า 82.